

Kirja-arvio

Uusi tulkinta Adam Smithistä poliittisen vapauden teoreetikkona ja yhteiskuntahistorioitsijana

Heikki Haara, valtiotieteiden tohtori, yliopistonlehtori, valtiotieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto

Paul Sagar: *Adam Smith Reconsidered: History, Liberty, and the Foundations of Modern Politics*. Princeton University Press: Princeton, 219 sivua, 2022.

Avainsanat: Adam Smith, poliittinen vapaus, kaupallinen yhteiskunta, Jean-Jacques Rousseau, poliittinen taloustiede
<https://doi.org/10.51810/pt.125951>

Adam Smith tunnetaan moraalifilosofina ja taloustieteilijänä, mutta politiikan teoreetikkona häntä ei yleensä pidetä kovin merkittävänä tai omaperäisenä. Smith ryhtyi moraalifilosofisen pääteoksensa *Moraalitulojen teorian* (1759/1976) jälkeen kehittämään systemaattista esitystä oikeudenmukaisen lain ja hallinnon periaatteista, joista hän myös luennoi Glasgow'n yliopistossa vuosina 1762–1763. Jälkimaailmalle näistä luennoista on säilynyt ainoastaan opiskelijoiden tekemiä hajanaisia luentomuistiinpanoja. Smith ei koskaan saanut hiottua poliittista teoriaansa valmiiksi ja poltatti keskeneräisen käsikirjoituksen vähän ennen kuolemaansa. Hänen poliittisen teoriansa keskeinen sisältö on kuitenkin mahdollista rekonstruoida *Moraalitulojen teorian*, poliittiseen taloustieteeseen keskittyvän *Kansojen varallisuuden* (1776/2015) sekä edellä mainittujen vuonna 1978 osana Smithin koottuja teoksia nimellä *Luentoja oikeustieteestä* julkaisujen luentomuistiinpanojen pohjalta. Tutkijat ovat tyypillisesti tulkinneet Smithin teosten ottaneen kantaa erityisesti kysymykseen siitä, mitä seurauksia oman edun tavoitteluun perustuvalla markkinataloudella on yksilöiden ja

yhteiskuntien moraalille. Viime vuosina Kansojen varallisuuden on ajateltu olleen vastaus yhteiskuntafilosofi Jean-Jacques Rousseau'n teoksessaan *Tutkielma ihmisten välisen eriarvoisuuden alkuperästä ja perusteista* (1755/2016) esittämään modernin työnjaon ja rahatalouden kritiikkiin. Rousseau on tyyppillisesti esitetty modernin markkinatalouden kritikkona ja Smith taas sen puolustajana.

Aatehistorioitsija Paul Sagarin aiempia Smith-tulkintoja paikoin radikaalisti haastava teos *Adam Smith Reconsidered: History, Liberty, and the Foundations of Modern Politics* (2022) torjuu vallitsevan näkemyksen, jonka mukaan Smith olisi jakanut Rousseau'n keskeisen huolen markkinoiden ja moraalien välisestä ongelmallisesta suhteesta. Sagar esittää poleemisesti, että vaikka Smith kyllä tunsikin Rousseau'n teokset hyvin, hän ei nähnyt niissä mitään erityisen omaperäistä tai kiinnostavaa. Sagar hyväksyy tulkintansa lähtökohdaksi entisen opettajansa edesmenneen professori István Hontin näkemyksen, jonka mukaan Smithiä ja Rousseaut yhdisti ennen kaikkea pyrkimys selittää yhteiskuntien toimintaperiaatteita ja sosiaalisuutta ilman oletusta ihmisten luontaisesta hyväntahtoisuudesta, kuten monet aristoteeliset ja uusstoalaiset ajattelijat olivat aiemmin tehneet (Hont 2015). Sagarin mukaan Smith ei kuitenkaan Rousseau'n tavoin nähnyt markkinataloutta ensisijaisesti moraalisena ongelmana. Smithin teoksia ei voi siten lukea markkinatalouden moraalisena puolustuksena. Edellisen kirjansa *The Opinion of Mankind: Sociability and the Theory of Modern State from Hobbes to Smith* tavoin Sagar korostaa sitä, että Smithin poliittinen ajattelu tulee ymmärtää ensi sijassa brittiläisessä intellektuaalisessa kontekstissa ja suhteessa hänen ystävänsä David Humen poliittiseen ajatteluun (Sagar 2018). Sagarin teoksen keskeisimmän argumentin mukaan Smith piti oman aikansa eurooppalaisten yhteiskuntien suurimpana saavutuksena toisten yksilöiden mielivallasta riippumatonta poliittista vapautta. Itsevaltiuteen liittyvä mielivalta voi potentiaalisesti rajoittaa alamaisten vapautta pelkällä olemassaolollaan. Smith ymmärsi vapauden normatiivisesti orjuuden tai herruuden poissaolona (*liberty as non-domination*), joka oli seurausta oikeusvaltioperiaatteen vähittäisestä kehittämisestä inhimillisen toiminnan tarkoitattomana seurauksena. Tästä tulkintakehyksestä katsottuna Smithin yhteiskunnallista ajattelua ei tule ensisijaisesti tulkita moraalifilosofisena vaan poliittisena analyysinä siitä, miten valtion asettaman pakottavan lain avulla voidaan välttää omaisuuden ja poliittisen vallan keskittymisen aiheuttama uhka yhteiskunnalliselle vapaudelle.

Sagar väittää varsin rohkeasti, että Smithin käyttämä käsite kaupallinen yhteiskunta (*commercial society*) ei vielä sinällään kerro mitään oleellista yhteiskunnallisista valtasuhteista. Smith käyttää termiä kaupallinen yhteiskunta *Kansojen varallisuudessa* erittäin rajatussa merkityksessä. Termi kuvaa kehittyneitä taloudellista keskinäisriippuvuutta, jossa taloudellinen vaihto on korvannut yksilöiden välittömän huolehtimisen taloudellisista tarpeistaan esimerkiksi metsästämisestä, karjanhoidon tai maanviljelyn avulla. Kaupalliset yhteiskunnat voivat ottaa erilaisissa historiallisissa tilanteissa erilaisia muotoja. Smithin mukaan antiikin ajan Ateena ja Rooma sekä hänen oman aikansa Kiina olivat kaikki kaupallisia yhteiskuntia, vaikka niiden poliittiset järjestelmät ja yhteiskunnalliset valtasuhteet olivat hyvin erilaisia. Meidän tulisikin tarkastella sitä, minkälaisista konkreettisista kaupallisista yhteiskunnista Smith kulloinkin puhuu. Se, että joku yhteiskunta on kaupallinen yhteiskunta ei ole ratkaisevan tärkeää poliittisen vapauden kannalta, koska vapaus ei ole seurausta taloudellisista vaihtosuhteista. Smithin poliittisen ajattelun lähtökohtana on talouden sijaan inhimillisen toiminnan moninaisten tavoittamattomien seurausten historiallinen ymmärtäminen. Esimerkiksi sodat pikemmin kuin talouden itseriittoiset lait olivat Smithin historiallisessa analyysissä yhteiskuntien poliittista kehitystä liikuttava voima.

Sagarin mukaan Smith ei pitänyt oman aikansa kaupallisten yhteiskuntien uniikkina saavutuksena yrittäjän vapautteen perustuvaa markkinataloutta vaan orjuuden poistamista sekä epätasa-arvon vähentämistä laillisuusperiaatteen avulla. Montesquieuta seuraten Smith näki juuri oikeusvaltion keinona suojata taloudellisesti alisteisessa asemassa olevia yksilöitä arbitraariselta vallankäytöltä. Yhteiskunta voi olla Smithin mielestä oikeudenmukainen ja vapaa vain, jos suurin osa sen jäsenistä on riippumattomia valta-asemaltaan ylempien arbitraarisesta tahdosta. Modernien yhteiskuntien vapaus oli Smithin mukaan edistystä suhteessa antiikin ajan vapauteen, koska se takasi ainakin teoriassa lain tarjoaman omaisuuden suojan kaikille. Antiikin kaupallisissa yhteiskunnissa vain vähemmistö oli vapaita ja enemmistö eli orjuudessa. Smithin poliittisen ajattelun pyrkimys ei ollut puolustaa kaupallisia yhteiskuntia vaan tarkastella poliittisen vapauden edellytyksiä muuttuvana yhteiskuntahistoriallisena ilmiönä.

Vaikka *Adam Smith Reconsidered* on ensisijaisesti aatehistoriallinen teos, se on myös ohjelmanjulistus parhaasta tavasta tehdä poliittista teoriaa. Sagarin

tulkinnassa Smith näyttäytyy politiikkaa omalakisena ilmiönä analysoivana poliittisena realistina. Bernard Williamsin filosofiasta inspiroitunutta politiikan tutkimuksen realistista koulukuntaa yhdistää pyrkimys torjua viimeaikaisen angloamerikkalaisen poliittisen filosofian valtavirran näkemys poliitikasta sovellettuna etiikkana. Lisäksi koulukunta pyrkii suuntaamaan huomion politiikan konkreettisiin ja konfliktuaalisiin edellytyksiin. (Ks. esim. Sagar ja Sabl 2021.) Tämän näkemyksen mukaan normatiivisten käsitteiden, kuten poliittisen vapauden, ymmärtäminen on mahdollista ainoastaan yhteiskunnallisten valtasuhteiden realistisen ja empiirisen analyysin valossa. Sagar ottaa etäisyyttä aatehistorioitsija Quentin Skinneriin, joka on analysoinut poliittisen vapauden käsitteellisiä ulottuvuuksia historiallisesti muuttuvissa poliittisissa kiistoissa. Sagarin mukaan Skinner ei ole Smithin tavoin kiinnittänyt tarpeeksi huomiota siihen, että vapauden käsitteen filosofisen ja retorisen käytön lisäksi myös sen toteutumisen konkreettiset institutionaaliset edellytykset ovat aina kontekstisidonnaisia. Vaikka Smith ymmärsi vapauden riippumattomuutena muiden mielivallasta, häntä ei voida myöskään sinällään pitää republikanistisen vapauden teoreetikkona, kuten Skinnerin tavoin republikanistisen vapauden teoreetikko Philip Pettit on aiemmin esittänyt. Humeen tavoin Smith näki eurooppalaisten valtioiden tulevaisuuden perustuslaillisissa monarkioissa ja piti tasavaltaisia maita, Italiaa ja Sveitsiä, poikkeustapauksina.

Suurin osa viimeaikaisesta tutkimuksesta on tulkitsemalla Smithin teoksia markkinatalouden moraalisen puolustuksena sivuuttanut Smithin omaperäisenä poliittisen vapauden teoreetikkona. Ei ole mitenkään uusi väite esittää, että Smithin ajattelussa valtion instituutioiden tehtävänä on taata lainsäädännöllä sopimusten pitävyys ja omaisuudensuoja sekä siten turvata vapauden institutionaaliset edellytykset. Nykynäkökulmasta katsottuna riippumaton oikeuslaitos näyttäytyy myös suhteellisen rajallisena keinona suojata yksilöitä moninaisilta taloudellisilta alistussuhteilta. Sagar kuitenkin esittää, että Smithin ajattelun erityisen kiinnostavaksi tekee hänen historiallinen ymmärryksensä siitä, että oikeusvaltion takaama vapaus on vuosisatojen mittaisen sattumanvaraisen kehityksen tarkoittamaton seuraus, joka voidaan tulevaisuudessa helposti myös menettää. Smith oli tämän takia erityisen kiinnostunut systeemisen korruption sekä poliittisen ja taloudellisen vallan yhteenkietoutumisen aiheuttamista uhista modernille poliittiselle vapaudelle.

Viime aikojen historiallinen tutkimus on osoittanut, että Smithin teosten yksinkertainen soveltaminen nykypäivän politiikassa on erittäin ongelmallista. Smithin ei voida esimerkiksi sanoa ajatelleen tai kirjoittaneen ”kapitalismista”, koska 1700-luvulla tällaista käsitettä ei ollut olemassa. Varsinkin kirjan loppupuoliskolla Sagar kuitenkin spekuloi Smithin poliittisen ajattelun mahdollista relevanssia nykypäivän politiikalle. Smithin poliittinen ajattelu toimii varoituksena yksinkertaisille nykytotuuksille siitä, miten yhteiskunnalliset suhteet tulisi järjestää. Smith suhtautui omana aikanaan epäilevästi poliitikkojen kykyihin ja motiiveihin ohjata keskusjohtoisesti talouden toimintaa tai edistää suunnitelmallisesti kansalaisten hyveitä. Kansalaisilla tuli olla valtioissa vapaus kehittää hyveitään ja toimia omien moraalisten tunteidensa ohjaamina. Samalla Sagar painottaa myös sitä, kuinka Smith oli erityisen huolestunut vaikutusvaltaisten suurkauppiaiden salaliitoista ja heidän kyvystään manipuloida poliitikkoja. Kauppiaat ja teolliset tuottajat muodostivat Smithin mukaan keskeisen uhan hänen oman aikansa eurooppalaisten yhteiskuntien toiminnalle.

Vaikka ajallinen etäisyys oman aikamme ja 1700-luvun yhteiskuntien välillä on suuri, Smithin poliittinen ajattelu ei ole menettänyt merkitystään. Poliittisen ja taloudellisen vallan yhteenkietoutuminen on saanut nykyään monia uudenlaisia muotoja, jotka uhkaavat kansalaisten ja yhteiskuntien vapautta. Smithin ajattelu tarjoaa kriittisen näkökulman vaihtoehdottomalle talouspuheelle, jonka mukaan sääntelystä vapaa markkinatalous on ainoa mahdollinen tapa saavuttaa poliittinen vapaus. Smithin ajattelu haastaa siten tarkastelemaan myös nykyajan Suomessa sitä, mitä vapaudella tarkoitetaan ja kenen vapautta yhteiskunnalliset instituutiot edistävät.

Lähteet

- Hont, István. 2015. *Politics in commercial society: Jean-Jacques Rousseau and Adam Smith*. Harvard: Harvard University Press.
- Rousseau, Jean-Jacques. 1755/2016. *Tutkielma ihmisten välisen eriarvoisuuden alkuperästä ja perusteista*. Kääntänyt Ville Keynäs. Tampere: Vastapaino.
- Sagar, Paul. 2018. *The opinion of mankind: sociability and the theory of the state from Hobbes to Smith*. Princeton: Princeton University Press.

- Sagar, Paul. 2022. *Adam Smith reconsidered: history, liberty, and the foundations of modern politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Sagar, Rahul ja Sabl, Andrew (toim.). 2021. *Realism in political theory*. Abingdon: Routledge.
- Smith, Adam. 1759/1976. *The Glasgow edition of the works and correspondence of Adam Smith, volume 1: Theory of moral sentiments*. Oxford: Clarendon Press.
- Smith, Adam. 1776/2015. *Kansojen varallisuus*. Kääntänyt Jaakko Kankaanpää. Helsinki: WSOY.
- Smith, Adam. 1978. *The Glasgow edition of the works and correspondence of Adam Smith, volume 5: Lectures on jurisprudence*. Oxford: Clarendon Press.